

**BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING TA'LIM
MOTIVATSIYASINI BOSHQARISH USULLARI****Nurullayeva Ugulxon Ergashboyevna**

Turan International University "Gumanitar fanlar va pedagogika" kafedrası
o'qituvchisi, Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

E-mail: nurullayeva_ugulxon@gmail.com

Lutfullayeva Nodira Abdug'ani qizi

Turan International University, S.BT-22-07 guruh talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining ta'lim motivatsiyasini boshqarishning pedagogik asoslari va samarali usullari tahlil qilingan. Boshlang'ich ta'lim bosqichida o'quvchilarning bilim olishga bo'lgan qiziqishi, o'quv faoliyatiga munosabati, muvaffaqiyatga intilishi va mustaqil faoliyat yuritish ko'nikmalarini shakllantirish muhim pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi. Tadqiqotda ta'lim motivatsiyasining ichki va tashqi omillari, o'quvchining yosh va individual xususiyatlari, o'qituvchi–o'quvchi munosabatlari hamda sinfdagi psixologik muhitning motivatsiyaga ta'siri yoritilgan. Shuningdek, motivatsiyani boshqarishda muammoli ta'lim, o'yin texnologiyalari, differensial topshiriqlar, rag'batlantirish, konstruktiv qayta aloqa, maqsad qo'yish, o'z-o'zini baholash va refleksiya kabi usullarning pedagogik imkoniyatlari asoslangan. Maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining ta'lim motivatsiyasini rivojlantirishning bosqichma-bosqich modeli ham taklif etilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim motivatsiyasi, boshlang'ich ta'lim, o'quvchi faolligi, pedagogik boshqaruv, ichki motivatsiya, rag'batlantirish, qayta aloqa, refleksiya.

Аннотация. В данной статье анализируются педагогические основы и эффективные методы управления образовательной мотивацией учащихся начальной школы. На этапе начального образования одной из важных педагогических задач является формирование у учащихся интереса к обучению, отношения к учебной деятельности, стремления к успеху и навыков самостоятельной деятельности. Исследование охватывает внутренние и внешние факторы образовательной мотивации, возраст и индивидуальные особенности ученика, взаимоотношения учителя и ученика, а также влияние психологической среды в классе на мотивацию. Кроме того, на основе управления мотивацией рассматриваются педагогические возможности таких методов, как проблемно-ориентированное обучение, игровые технологии, дифференцированные задания, поощрения, конструктивная обратная связь, целеполагание, самооценка и рефлексия. В статье также предлагается

поэтапная модель развития образовательной мотивации у учащихся начальной школы.

Ключевые слова: образовательная мотивация, начальное образование, учебная деятельность, педагогическое управление, внутренняя мотивация, поощрение, обратная связь, рефлексия.

Abstract. *This article analyzes the pedagogical foundations and effective methods for managing the learning motivation of primary school students. Fostering students' interest in acquiring knowledge, their attitude toward learning activities, their drive for success, and their skills for independent work during the primary education stage constitutes a key pedagogical task. The study examines intrinsic and extrinsic factors of learning motivation, the impact of students' age and individual characteristics, teacher-student relationships, and the classroom psychological climate on motivation. Furthermore, it substantiates the pedagogical potential of methods such as problem-based learning, game-based technologies, differentiated assignments, encouragement, constructive feedback, goal setting, self-assessment, and reflection in managing motivation. A step-by-step model for developing the learning motivation of primary school students is also proposed.*

Key words: *learning motivation, primary education, student engagement, pedagogical management, intrinsic motivation, encouragement, feedback, reflection.*

Kirish. Ta'lim jarayonining samaradorligi nafaqat o'quv dasturlarining mazmuni va o'qitish metodlariga, balki o'quvchining ushbu jarayonda faol ishtirok etish istagi va ichki ehtiyojlariga ham bog'liq. Shu sababli ta'lim motivatsiyasi zamonaviy pedagogikaning muhim tadqiqot yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, boshlang'ich sinf davrida o'quv motivatsiyasining shakllanishi alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki ushbu bosqichda bolaning maktabga, o'qishga, o'qituvchiga va bilim olish jarayoniga bo'lgan munosabati shakllana boshlaydi. Dastlab tashqi rag'batlar — baho, maqtov, ota-ona yoki o'qituvchining e'tirofi — muhim bo'lsa, vaqt o'tishi bilan bilim olishdan qoniqish, qiziqish, mustaqillik va muvaffaqiyatga intilish kabi ichki motivlar rivojlanishi lozim. Ilmiy tadqiqotlar 6–12 yoshdagi bolalarda motivatsion, ijtimoiy va emotsional omillar akademik natijalar bilan bog'liqligini ko'rsatadi. Xususan, meta-tahlil natijalarida motivatsion va ijtimoiy omillarning akademik yutuqlarga ijobiy ta'siri aniqlangan. Shuningdek, o'quv motivatsiyasi va o'quv natijalari o'rtasidagi munosabat bir tomonlama emas. Uzoq muddatli tadqiqotlarni birlashtirgan meta-tahlilda akademik natijalarning keyingi motivatsiyaga ta'siri ham, motivatsiyaning keyingi akademik natijalarga ta'siri ham aniqlangan. Shu sababli boshlang'ich sinf o'quvchilarining ta'lim motivatsiyasini boshqarish faqat “o'quvchini o'qishga undash” emas, balki uning qiziqishi, mustaqilligi, kompetentligi va ta'lim jarayonidagi subyektiv faolligini muntazam qo'llab-quvvatlash jarayoni sifatida qaralishi lozim. Tadqiqotning asosiy maqsadi boshlang'ich sinf o'quvchilarining ta'lim

motivatsiyasini boshqarishning pedagogik asoslarini aniqlash, samarali usullarini tizimlashtirish hamda motivatsiyani rivojlantirishga yo'naltirilgan pedagogik modelni ishlab chiqishdan iborat.

Ushbu maqsaddan kelib chiqib quyidagi vazifalar belgilandi: Ta'lim motivatsiyasining pedagogik mohiyatini aniqlash. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida motivatsiya shakllanishining asosiy omillarini tahlil qilish. Ichki va tashqi motivatsiyaning o'ziga xos xususiyatlarini yoritish. O'qituvchining motivatsiyani boshqarishdagi rolini aniqlash. Samarali rag'batlantirish va qayta aloqa usullarini asoslash. O'yinli, interfaol va muammoli ta'limning motivatsion imkoniyatlarini ko'rsatish. Individual va differensial yondashuv asosida motivatsiyani boshqarish modelini taklif etish.

Adabiyotlar tahlili. Ta'lim motivatsiyasi muammosi pedagogika, psixologiya va ta'lim metodikasida keng o'rganilgan. Motivatsiyaning mazmuni o'quvchining muayyan faoliyatni boshlashi, davom ettirishi va maqsadga erishish uchun sa'y-harakat qilishi bilan bog'liq. Deci va Ryan tomonidan ishlab chiqilgan o'z-o'zini belgilash nazariyasida inson motivatsiyasi uch asosiy psixologik ehtiyoj — avtonomiya, kompetentlik va aloqadorlik bilan bog'lanadi. Keyingi meta-tahlilda ushbu ehtiyojlarning qondirilishi o'zini o'zi belgilagan motivatsiya bilan bog'liqligi va o'qituvchining avtonomiyani qo'llab-quvvatlashi muhim omil ekanligi ko'rsatilgan. Bu yondashuv boshlang'ich ta'lim uchun ham muhimdir. O'quvchi o'z fikrini bildirish, topshiriqning ayrim variantlaridan birini tanlash, muvaffaqiyatga erishish va o'qituvchi hamda tengdoshlari bilan ijobiy munosabatda bo'lish imkoniyatiga ega bo'lsa, uning ta'lim faoliyatiga jalb etilishi kuchayishi mumkin. Motivatsiyaning o'qish savodxonligiga ta'siri bo'yicha meta-tahlil 132 ta maqola va 185 ta mustaqil tanlanmani qamrab olib, motivatsiya bilan o'qish yutuqlari o'rtasida o'rtacha ijobiy bog'liqlik mavjudligini ko'rsatgan. Shuningdek, baho va yozma fikr-mulohazaning motivatsiyaga ta'sirini o'rgangan meta-tahlilda faqat bahoga tayanish ayrim holatlarda motivatsiya nuqtayi nazaridan yozma izohli fikr-mulohazaga qaraganda kamroq maqbul natijalar berishi mumkinligi ko'rsatilgan. Zamonaviy OECD materiallarida ham o'quvchining motivatsiyasi, o'ziga bo'lgan ishonchi, maqsad qo'yishi va o'z ta'limini boshqarishi o'zaro bog'liq komponentlar sifatida qaraladi. Demak, adabiyotlar tahlili ta'lim motivatsiyasini boshqarishda faqat tashqi rag'batlardan foydalanish yetarli emasligini, balki o'quvchining mustaqilligi, kompetentligi, qiziqishi va ijtimoiy aloqalarini qo'llab-quvvatlash zarurligini ko'rsatadi.

Tadqiqot natijalari va muhokamasi. Ta'lim motivatsiyasi — o'quvchini bilim olish, ko'nikma va kompetensiyalarni egallash, topshiriqlarni bajarish hamda ta'lim faoliyatida faol ishtirok etishga undovchi ichki va tashqi omillar tizimidir. Pedagogik jihatdan asosiy vazifa tashqi motivlarni inkor etish emas, balki ularni asta-sekin ichki motivatsiyani rivojlantirishga xizmat qiladigan vositaga aylantirishdir.

1-jadval. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining ta'lim motivatsiyasi omillari

Motivatsiya omili	Mazmuni	O'qituvchining pedagogik ta'siri
Qiziqish	Yangi bilimni egallashga intilish	Muammoli va qiziqarli topshiriqlar
Muvaffaqiyat	Natijaga erishish ehtiyoji	Individual maqsad va rag'bat
Kompetentlik	"Men buni bajara olaman" hissi	Mos darajadagi topshiriqlar
Avtonomiya	Tanlash va mustaqil qaror qilish	Topshiriq variantlarini taklif etish
Aloqadorlik	O'qituvchi va tengdoshlar bilan ijobiy munosabat	Hamkorlikdagi faoliyat
E'tirof	Mehnatning qadrlanishi	Konstruktiv fikr-mulohaza
O'zini rivojlantirish	Oldingi natijadan yaxshiroq natijaga intilish	Individual progressni ko'rsatish

O'quv motivatsiyasini diagnostika qilish. Motivatsiyani boshqarishdan oldin uning mavjud darajasini aniqlash zarur. O'qituvchi o'quvchining motivatsiyasini faqat baholariga qarab baholamasligi kerak.

Motivatsiyani aniqlash uchun: kuzatish, suhbat, qisqa so'rovnomalar, o'quvchining o'z-o'zini baholashi, topshiriqlarni bajarish dinamikasi, darsdagi ishtirokni qayd etish, o'quv portfoliolarini tahlil qilish kabi usullardan foydalanish mumkin. Masalan, o'quvchi yuqori baho olayotgan bo'lsa-da, topshiriqlarni faqat baho uchun bajarayotgan bo'lishi mumkin. Boshqa o'quvchi esa baholari nisbatan past bo'lsa ham, bilim olishga kuchli qiziqish bildirishi mumkin. Shu sababli motivatsiya va akademik natijani aynan bir xil tushuncha sifatida qabul qilish to'g'ri emas.

O'qituvchining motivatsiyani boshqarishdagi roli. Boshlang'ich sinf o'qituvchisi o'quv motivatsiyasini shakllantiruvchi asosiy pedagogik subyektlardan biridir.

O'qituvchi quyidagi faoliyat orqali motivatsiyani qo'llab-quvvatlashi mumkin:

1. o'quvchining fikrini tinglash;
2. uning qiziqishlarini hisobga olish;
3. aniq va erishish mumkin bo'lgan maqsadlar qo'yish;
4. topshiriqlarni murakkablik darajasiga ko'ra moslashtirish;
5. xatoni jazolash emas, o'rganish imkoniyati sifatida ko'rsatish;
6. individual yutuqlarni e'tirof etish;
7. o'quvchiga tanlash imkoniyatini berish;
8. konstruktiv fikr-mulohaza taqdim etish.

OECD ma'lumotlarida o'qituvchi qo'llab-quvvatlashi o'quvchilarning faol o'rganishi, o'zini o'zi boshqarishi va motivatsiyasi bilan bog'liqligi qayd etilgan. □

Rag'batlantirish usuli. Rag'batlantirish boshlang'ich sinf o'quvchilarining ta'lim motivatsiyasini boshqarishda keng qo'llaniladigan usullardan biridir.

Rag'batlantirish quyidagi shakllarda amalga oshirilishi mumkin: og'zaki maqtov, yozma fikr-mulohaza, individual yutuqni e'tirof etish, sinf oldida ijobiy natijani qayd etish, "hafta yutug'i" kabi pedagogik loyihalar, o'quvchi portfoliolarida progressni aks ettirish, kichik, erishish mumkin bo'lgan maqsadlarni belgilash. Bunda o'qituvchi faqat "A'lo!" yoki "Barakalla!" kabi umumiy baholash bilan cheklanmasdan, o'quvchining aynan nimani yaxshi bajarganini ko'rsatishi maqsadga muvofiq.

Masalan:

"Masalani yechish usulini to'g'ri tanlading va yechimingni izohlab bera olding."

Bunday qayta aloqa o'quvchiga muvaffaqiyatining sababini anglashga yordam beradi.

O'yin texnologiyalari orqali motivatsiyani boshqarish. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining yosh xususiyatlari o'yin elementlaridan foydalanishni pedagogik jihatdan samarali vositaga aylantiradi.

O'yinli ta'lim: qiziqishni kuchaytiradi, o'quvchini faol ishtirok ettiradi, murakkab vazifalarni qiziqarli shaklda taqdim etadi, jamoaviy hamkorlikni rivojlantiradi, muvaffaqiyatga erishish hissini kuchaytiradi. Masalan, matematika darsida "Matematik detektiv", ona tili darsida "So'zlar xazinasini", o'qish darsida "Kitob qahramonlari sayohati" kabi o'yinli topshiriqlar o'quvchilarning darsga qiziqishini oshirish uchun qo'llanishi mumkin. Biroq o'yin ta'limiy maqsadni almashtirmasligi, balki uni amalga oshirishga xizmat qilishi kerak.

Muammoli ta'lim orqali ichki motivatsiyani rivojlantirish. O'quvchiga tayyor javobni berish o'rniga muammoni mustaqil hal qilish imkoniyatini yaratish ichki motivatsiyani rivojlantirishga xizmat qilishi mumkin.

Masalan, o'qituvchi:

"Nima uchun ayrim o'simliklar quyosh nuri yetarli bo'lmagan joyda yaxshi o'smaydi?"

degan savolni beradi.

O'quvchilar taxminlar bildiradi, guruhlarda muhokama qiladi va dalillar asosida xulosa chiqaradi.

Bunday vaziyatda o'quvchi:

savol → qiziqish → izlanish → kashfiyot → natijadan qoniqish

ketma-ketligini boshdan kechiradi.

Differensial topshiriqlar. Motivatsiyani pasaytiruvchi omillardan biri topshiriqning o'quvchi imkoniyatiga mos kelmasligidir. Agar topshiriq haddan tashqari oson bo'lsa, o'quvchi zerikishi mumkin. Juda murakkab topshiriq esa muvaffaqiyatsizlik hissini kuchaytirishi mumkin.

Shuning uchun topshiriqlarni uch darajada tashkil etish mumkin:

A daraja — tayanch topshiriq.

Asosiy bilim va ko'nikmalarni mustahkamlash.

B daraja — rivojlantiruvchi topshiriq.

Bilimni yangi vaziyatda qo'llash.

C daraja — ijodiy topshiriq.

Mustaqil fikrlash va muammoni hal qilish.

Bunday yondashuv o'quvchiga o'z imkoniyatiga mos vazifadan boshlash va bosqichma-bosqich murakkabroq faoliyatga o'tish imkonini beradi.

Maqsad qo'yish usuli. O'quv motivatsiyasini boshqarishning samarali usullaridan biri — o'quvchini maqsad qo'yishga o'rgatishdir.

Hamkorlikdagi ta'lim. O'quvchilarning bir-biri bilan hamkorlik qilishi ham motivatsiyani qo'llab-quvvatlashi mumkin. Guruhli va juftlikdagi topshiriqlar orqali o'quvchi o'z fikrini ifodalaydi, boshqalarning fikrini tinglaydi va umumiy natijaga hissa qo'shadi.

Hamkorlikdagi topshiriqlarda rollarni taqsimlash ham muhim: guruh Rahbari, kotib, taqdimotchi, vaqt nazoratchisi, kuzatuvchi.

Bu usul har bir o'quvchining guruhdagi faoliyatini ko'rinadigan qiladi.. Sinf boshqaruvi va o'quvchilarning ijtimoiy-emotsional rivojlanishini birgalikda qo'llab-quvvatlovchi yondashuvlar ta'lim natijalariga ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkinligi meta-tahlillarda qayd etilgan.

2-jadval. Ta'lim motivatsiyasini boshqarish usullari

Usul	Asosiy maqsad	Kutiladigan natija
Rag'batlantirish	Muvaffaqiyatni e'tirof etish	Faollik ortadi
Qayta aloqa	Rivojlanish yo'nalishini ko'rsatish	Xatolarni tuzatish kuchayadi
O'yinli ta'lim	Qiziqishni oshirish	Darsdagi ishtirok kuchayadi
Muammoli ta'lim	Izlanishga undash	Ichki motivatsiya rivojlanadi
Differensial topshiriq	Individual imkoniyatni hisobga olish	Muvaffaqiyat hissi kuchayadi
Maqsad qo'yish	Faoliyatni yo'naltirish	Mas'uliyat oshadi
Refleksiya	O'z faoliyatini anglash	O'z-o'zini boshqarish rivojlanadi
Guruhli ish	Ijtimoiy hamkorlik	Aloqadorlik hissi kuchayadi

Raqamli vositalardan foydalanish. Raqamli ta'lim vositalari ham motivatsiyani boshqarish uchun qo'shimcha imkoniyatlar yaratishi mumkin. Interaktiv testlar, ta'limiy o'yinlar, elektron portfoliolar, vizual topshiriqlar va raqamli qayta aloqa vositalari o'quv faoliyatini xilma-xil qilishga yordam beradi. Biroq texnologiyaning o'zi motivatsiyani avtomatik ravishda oshirmaydi. Raqamli vosita pedagogik maqsadga

mos, o'quvchining yoshiga muvofiq va ortiqcha chalg'itmaydigan tarzda qo'llanishi kerak.

Muhokama. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, boshlang'ich sinf o'quvchilarining ta'lim motivatsiyasini boshqarish ko'p komponentli pedagogik jarayon hisoblanadi. Motivatsiyani faqat baho yoki mukofot orqali shakllantirish uzoq muddatli ta'lim ehtiyojlarini to'liq ta'minlamaydi. Eng samarali yondashuvlardan biri o'quvchida "men buni bajara olaman", "mening fikrim muhim", "men tanlashim mumkin" va "mening rivojlanishimni ko'rish mumkin" degan pedagogik tajribalarni shakllantirishdir. O'z-o'zini belgilash nazariyasiga asoslangan meta-tahlil ham kompetentlik, avtonomiya va aloqadorlik ehtiyojlarini qo'llab-quvvatlash o'zini o'zi belgilagan motivatsiya bilan bog'liqligini ko'rsatadi. Shuningdek, motivatsiyani rivojlantirishda o'quvchiga faqat "ko'proq harakat qil" deyish yetarli emas. OECDning 2025-yilgi tahlili motivatsiya va o'sish tafakkurini samarali qo'llab-quvvatlash real ta'lim imkoniyatlari, sifatli pedagogik yordam va o'quvchining muvaffaqiyatga erishish tajribasi bilan birgalikda olib borilishi kerakligini ko'rsatadi. Shundan kelib chiqib, boshlang'ich ta'limda motivatsiyani boshqarishning asosiy formulasi quyidagicha ifodalanishi mumkin: Mazkur komponentlarning uyg'unligi o'quvchining ta'lim jarayonidagi faol ishtirokini qo'llab-quvvatlashga xizmat qiladi.

Xulosa. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining ta'lim motivatsiyasini boshqarish zamonaviy pedagogikaning muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Motivatsiya o'quvchining ta'lim faoliyatiga munosabati, topshiriqlarni bajarishga tayyorligi, qiyinchiliklarni yengib o'tishi va o'z bilimlarini rivojlantirishga intilishi bilan bevosita bog'liq. Tadqiqot natijalariga ko'ra, boshlang'ich sinf o'quvchilarining motivatsiyasini samarali boshqarish uchun diagnostika, individual yondashuv, o'yinli ta'lim, muammoli vaziyatlar, differensial topshiriqlar, rag'batlantirish, konstruktiv qayta aloqa, maqsad qo'yish, o'z-o'zini baholash va refleksiya usullarini o'zaro uyg'unlashtirish zarur. Ayniqsa, o'quvchining kompetentlik, avtonomiya va aloqadorlik ehtiyojlarini qo'llab-quvvatlash muhim pedagogik shartlardan biri sifatida namoyon bo'ladi. Bunda o'qituvchi o'quvchini faqat topshiriq bajarishga undovchi shaxs emas, balki uning qiziqishi, mustaqilligi va rivojlanishini qo'llab-quvvatlovchi pedagogik hamroh sifatida faoliyat yuritishi lozim. Ta'lim motivatsiyasini boshqarishning asosiy maqsadi o'quvchini doimiy ravishda tashqi rag'batga bog'lab qo'yish emas, balki unda bilim olishga ichki ehtiyoj, o'z kuchiga ishonch, mustaqil maqsad qo'yish va o'z faoliyatini boshqarish ko'nikmalarini shakllantirishdan iborat. Shunday qilib, boshlang'ich ta'limda motivatsiyani boshqarishning samarali modeli "diagnostika → maqsad → qiziqarli faoliyat → qo'llab-quvvatlash → qayta aloqa → refleksiya → monitoring → takomillashtirish" ketma-ketligi asosida tashkil etilishi maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ryan R.M., Deci E.L. Self-Determination Theory and the Facilitation of Intrinsic Motivation, Social Development, and Well-Being // *American Psychologist*. 2000. Vol. 55, No. 1. P. 68–78.
2. Hattie J. *Visible Learning for Teachers: Maximizing Impact on Learning*. London: Routledge, 2012.
3. Deci E.L., Ryan R.M. *Self-Determination Theory: Basic Psychological Needs in Motivation, Development, and Wellness*. New York: Guilford Press, 2017.
4. Bureau J.S., Howard J.L., Chong J.X.Y., Guay F. Pathways to Student Motivation: A Meta-Analysis of Antecedents of Autonomous and Controlled Motivations // *Review of Educational Research*. 2022. Vol. 92, No. 1. P. 46–72.
5. Toste J.R., Didion L., Peng P., Filderman M.J., McClelland A.M. A Meta-Analytic Review of the Relations between Motivation and Reading Achievement for K-12 Students // *Review of Educational Research*. 2020. Vol. 90, No. 3. P. 420–456.
6. Koenka A.C., Linnenbrink-Garcia L., Moshontz H., Atkinson K.M., Sanchez C.E., Cooper H. A Meta-Analysis on the Impact of Grades and Comments on Academic Motivation and Achievement // *Educational Psychology*. 2021. Vol. 41, No. 7. P. 922–947.
7. OECD. *The Triangle of Lifelong Learning: Strategies, Motivation, and Self-Belief*. Paris: OECD Publishing, 2024.
8. OECD. *Teacher Support for Student Learning*. Paris: OECD Publishing, 2025.
9. OECD. *Mindsets and Learning: How Believing in Personal Growth Is Linked to Achievement*. Paris: OECD Publishing, 2025.
10. O‘zbekiston Respublikasi. “Ta’lim to‘g‘risida”gi O‘RQ-637-son Qonun. 2020-yil 23-sentabr.